

Religie als uitweg

Waarom jongeren in Afrika, Azië en de banlieues zich afkeren van de moderniteitsgedachte

De vooruitgangsgedachte wordt door veel mensen buiten ‘het Westen’ niet meer kritiekloos gedeeld. Wie de voedingsbodem voor terreur weg wil nemen, zal zich daarom ook in mensen moeten verplaatsen.

PETER KNOOPE

Oud-diplomaat & senior visiting fellow bij Instituut Clingendael

Terwijl president Bush na elf september al sprak van een ‘war on terror’, namen president Hollande en premier Rutte pas onlangs — naar aanleiding van de terreuraanslagen op 13 november 2015 in Parijs — het woord ‘oorlog’ in de mond.¹ Over de precieze betekenis daarvan valt te twisten. Feit is dat de frequentie van terroristische aanslagen in het Westen en daarbuiten de afgelopen vier jaar behoorlijk omhoog is gegaan, en het jaar 2016 is met aanslagen in Parijs en Brussel ook weer erg slecht begonnen. Over het waarom bestaat vanzelfsprekend veel onduidelijkheid.

De meeste analyses over de voedingsbodem, de aantrekkingskracht en de vorm van terrorisme maken zich kwetsbaar door dicht tegen ‘het westerse frame’ aan te blijven. In *De Correspondent* tekende Evelyn Groeninck uit de analyses van vier Afrikaanse journalisten op dat ‘het voor jonge Afrikanen vaak kiezen tussen drie kwaden [lijkt]: een onbetrouwbare overheid, terreurmilities of de westerse mogendheden die interventies komen plegen om hen te “redden”. Wie terreur wil bestrijden, moet de kwetsbare

democratiseringspogingen die er ook zijn (...) ondersteunen.²

Dat is een terecht punt, maar de zwakke relatie tussen burger en overheid is ook geworteld in een permanente zoektocht naar identiteit. Democratie, rechtstaat, wetenschap en economische marktwerking worden niet alleen maar als vooruitgang gezien. Om te begrijpen waar de groei van terroristische organisaties vandaan komt, maar ook het stilzwijgend begrip van een deel van de wereldbevolking voor de woede die ten grondslag ligt aan dit extremisme, zullen we ons ook zo nu en dan moeten verplaatsen in de werkelijkheid van mensen in andere delen van de wereld.

Mijn werk heeft mij gebracht naar Noorden Sub-Sahara-Afrika, het Midden- en Verre Oosten, Centraal-Azië en de buitenwijken van de grote West-Europese en Amerikaanse steden. Ik deed in veel van deze landen onderzoek naar de motivatie van jongeren om zich aan te sluiten bij extremistische bewegingen, en heb ook gesproken met mensen die het geweld verafschuwen maar wel begrip tonen voor de woede.

Zo sprak ik met de moeder van een jongen van achttien in een sloppenwijk van Nairobi die vertelde over haar zoon die zich bij Al-Shabaab aansloot. Een stap die haar zoon zette na verschillende confrontaties met de Keniaanse politie. Door de discriminerende behandeling die Somaliërs ten deel valt voelde hij zich niet meer thuis in de stad waar hij geboren en getogen was. Een hoogopgeleide diplomaat uit Oman vertelde me dat het gevoel van verandering aan 'every dinner table all trough the Muslim world' besproken wordt. Ik luisterde naar de jongens uit Noord-Nigeria, die zich aansloten bij Boko Haram nadat het leger op elke dorpeling schoot die bewoog, omdat iedereen lid van de terroristische organisatie zou kunnen zijn.

En hoewel de situatie in deze landen enorm verschilt zijn de motivatie voor aansluiting, het begrip daarvoor en de overeenkomsten tussen wervingsmethoden vaak nagenoeg identiek. Ook voor veel jongeren die vatbaar zijn voor dit extremisme, zijn landsgrenzen steeds minder relevant. De idee van een internationale islamitische gemeenschap, de 'oemma', kent die immers niet: de strijd voor het kalifaat is mondiaal. En dus is er in toenemende mate sprake van een patroon in de werving. In dit stuk worden hiervan elementen blootgelegd (zonder de pretentie van een volledig antwoord).

Kolonisatie: voor ons verleden, voor hen heden

Het is een open deur, maar de wereld raakt steeds meer en intensiever verbonden. Internationale handel, toerisme, internet en migratie zijn niet meer weg te denken. Deze globalisering komt voort uit een gedeeld — maar ook belast — verleden van westerse dominantie. Tijdens de kolonisatie werden eigen 'moderne' culturele en religieuze waarden aan de oorspronkelijke bevolking opgelegd, hele volkeren tot slaaf gemaakt en maakte men met geweld een einde aan eeuwenoude culturen. Stille getuigen zijn de huidige landsgrenzen

in bijvoorbeeld Afrika, de officiële taal van veel landen, wetboeken en instituties, gebouwde kerken, forten en slavenhuizen.

Hoewel voor ons die koloniale tijd tot een ver verleden behoort, is het voor miljarden mensen nog zeer concreet en actueel. Hoe komt dat? Allereerst heeft dat te maken met de gevolgen die tot op de dag van vandaag voelbaar zijn. De huidige economische verhoudingen en de internationale instituties zijn in hoge mate beïnvloed door het ongelijke startpunt van deze globalisering. Sporen van culturele verwarring uit de koloniale tijd zijn terug te vinden in vaak hybride maatschappijen, waarin verschillende waarde- en

Strijders voor het kalifaat kennen geen grenzen: hun strijdtoneel is overal

bestuurssystemen tegelijk functioneren, zij het beide suboptimaal. En de westerse samenleving met haar modernistische kijk op het leven heeft een rotsvast geloof in de toekomst. Tijd, vooral toekomstige tijd, biedt ruimte voor verandering en individuele groei. Wij geloven in de maakbaarheid van de toekomst: een betere wereld met een groeiende economie en bloeiende oplossingsgerichte wetenschap.

Maar in Afrika kom ik voortdurend mensen tegen die mij tot in detail vertellen wat er vierhonderd jaar geleden in de familie is voorgevallen. Zo sprak ik enkele weken geleden een man van in de veertig die een achternaam had die me bekend voor kwam. Ik informeerde daarom naar zijn familiegeschiedenis. Hij bleek de betrokkene met dezelfde achternaam te kennen. Maar acht generaties geleden — we hebben het dan dus over de achttiende eeuw — was er sprake van een buitenechtelijk kind dat niet geaccepteerd werd in de familie. Mijn ge-

sprekspartner was een nazaat van de escapade van zijn voorouders. Hij liet me weten dat dit verhaal algemeen bekend was in de familie en van ouder op kind wordt overgedragen. Het verleden is onderdeel van het collectieve geheugen en tekent ook het heden. Persoonlijke gevoelens van vernedering worden zo soms overgedragen van generatie op generatie, en maken daardoor nu nog deel uit van het collectief geheugen. Ze zijn vaak onderdeel van het actuele politieke en maatschappelijk discours en worden aan de ene kant gevoeld door de economische en sociale ongelijkheid, maar staan ook weer op zich. Het vereist niet heel veel analyse van de lokale media om te ontdekken dat verwijzingen naar (koloniale) geschiedenis deel zijn van het hedendaagse collectieve politieke bewustzijn.

Traditie of achterlijke cultuur?

Daar komt bij dat we een boodschap uitdragen vol afkeer van traditie. Moderniteit is daarmee ook een vorm van onzekerheid: niets staat vast, alles is aan verandering en innovatie onderhevig, en er is geen heldere richtlijn die aangeeft wie of wat aan de wetten van de moderniteit voldoet. De opmerking 'Afghanistan loopt duizend jaar achter' die ik van een terugkerende Nederlandse militair hoorde, is tekenend voor onze visie op samenlevingen die anders zijn ingericht. Traditionele mensen zijn immers 'nog niet modern' en lopen derhalve 'achter'. We denken stilletjes dat alle landen en samenlevingen uiteindelijk toetreden tot een allesomvattende moderniteit en dat samenlevingen in de toekomst zullen worden ingericht naar westers voorbeeld.

Zo lijkt de dominantie van het kolonialisme vervangen door de export van muziek, taal, eten en kleding, maar vooral door waarden: inrichting van de maatschappij, democratie, bestuur, rechtspraak en het overwicht van de markt. Ook ontwikkelingssamenwerking is een vorm van afwijzing van traditionele samenlevingen, stelde de onlangs overleden historicus Stephen Ellis.³ De impliciete bood-

schap van sommige vormen van hulp is naar zijn mening immers dat samenlevingen en mensen niet op eigen kracht de 'moderniteit' kunnen bereiken, maar uitsluitend met steun van het Westen. Dit versterkt bij veel mensen het gevoel van ongelijkheid en minderwaardigheid.

Nou blijft de weerstand tegen de modernisering zeker niet beperkt tot de landen buiten de VS en de EU. Ook 'thuis' is de zoektocht naar traditionele waarden in een onzekere individualistische maatschappij gaande. Maar ondertussen zijn we er in het Westen wel zo'n beetje van overtuigd dat traditie synoniem is aan oncomfortabel.

Dat leidt in landen waar men dat inzicht niet deelt weer tot woede en zeker tot idealisering van eigenheid en tradities. Dit is nog sterker het geval in samenlevingen waar 'eer' een belangrijke waarde is. Bovendien nemen de woede en machteloosheid om wat (voor)-ouders is aangedaan bij een volgende generatie vaak eerder toe dan af. Dat is met name het geval in samenlevingen waarbinnen de geschiedenis en het verleden een dominante rol spelen en waar een proces van heling om welke reden dan ook niet heeft kunnen plaatsvinden. Jongeren, die zich in toenemende mate geconfronteerd zien met verwarring, vernedering, sociale en economische uitzichtloosheid, zijn ontvankelijk voor het zich aandienende alternatief van geromantiseerde heroïek van de eigen traditie en geschiedenis. Het is deze nieuwe generatie die geen reden heeft om te vertrouwen op de toekomst en daarom gevoelig is voor de boodschap en de belofte van fundamentalistische organisaties.

Want ook de eigen leiders bieden amper houvast meer. Hoewel een aantal 'bevrijders' als Mugabe (Zimbabwe), Dos Santos (Angola) en Mbasogo (Equatoriaal-Guinea) met onderdrukking en geweld de macht nog in handen houden, zijn ze hun politieke en publieke mandaat al lang verloren. Doordat ze geen gevolg hebben kunnen geven aan hun ideologisch (bevrijdings)discours, maar zich wel

exorbitant hebben verrijkt, groeit de teleurstelling in postkoloniale samenlevingen met de dag.

Daar komt ook de relevantie van de claim van Groenink en anderen die pleiten voor goed bestuur weer om de hoek. Iedere taxichauffeur in Niger vertelt je ongevraagd geen enkel vertrouwen te hebben in de overheid. De politieke elite in veel van deze landen biedt geen 'redelijk alternatief'. Democratische rechtstaat en economisch perspectief zijn hoogstens holle frasen en ook alternatieve politieke systemen, die sociale en economische rechtvaardigheid beloven, worden niet gerealiseerd.

Ronselaars van terroristische organisaties buiten deze ideologische leegte handig uit. Niet alleen de politieke elite is corrupt, de instellingen zelf liggen eveneens onder vuur: het recht is er niet om te beschermen, maar om af te nemen, en belastingopbrengsten zijn er niet voor de samenleving, maar verdwijnen in de zakken van ambtenaren. Verkiezingen zijn er wel, maar die leiden zelden tot een wiseling van de wacht en al helemaal niet tot verbetering voor de gewone burger.

De morele leegte van ons tijdsgewricht richt eveneens schade aan. Jongeren horen wel over de mogelijkheden van de vrije markt, maar worden enkel geconfronteerd met de keerzijden van het kapitalisme: uitbuiting en uitzichtloze armoede. Volgens recent onderzoek van Oxfam Novib is er sprake van een 'abjecte tegenstelling tussen extreme rijkdom, tegenover honderden miljoenen mensen die in diepe armoede leven, zonder gezondheidszorg en onderwijs'. Volgens het onderzoek bezitten de 85 rijkste mensen samen evenveel als de armste helft van de wereldbevolking. Die 85 mensen zagen in het afgelopen jaar hun rijkdom groeien met \$ 244 mrd⁴: een half miljoen dollar per minuut. Het gevolg is dat steeds meer jongeren uit voormalige koloniën zich afkeren van het instituut 'democratie' dat naar hun mening deze enorme verschillen in rijkdom – en het misbruik van politieke macht – toelaat.

Al met al maakt ons trackrecord op het gebied van mensenrechten en terrorismebestrijding afgezet tegen een grote mond over de moderniteit ons nogal kwetsbaar voor het verwijt van hypocrisie. We hebben de mond vol over universele rechten van de mens en 'achterhaalde' lokale tradities, maar we waterboorden wanneer we dat nodig vinden en houden mensen nu al vijftien jaar zonder proces vast in Guantánamo Bay. Om van de (heimelijke) steun aan onderdrukkende dictators, ingegeven door eigen strategische belangen, nog maar te zwijgen. Dat vult de ballon waar de rekruteurs van extremistische organisaties vrolijk doorheen prikken.

Een goddelijke belofte

Dan de mensen in de verpauperde buitenwijken van Parijs en Molenbeek. Het lijkt erop dat religie het vacuüm van een breuk met traditie en identiteit, de ongeloofwaardige politieke elite, de onbetrouwbare instellingen en de gevoelde onrechtvaardigheid van een belast verleden en van de vrije markt tenminste gedeeltelijk kan opvullen. Religie biedt immers normen en waarden, heldere structuren en richtlijnen, hiërarchie, collectiviteit, sociale dienstverlening, de belofte van bevrijding na het lijden. Religie is bovendien veelal sterk geworteld in traditie en verleden. De fundamentalistische interpretatie van religiositeit is dan ook niet voorbehouden aan de islamitische gemeenschappen in de wereld. Zogenaamd charismatische christelijke predikers doen het goed en krijgen steeds meer volgers. En ook de Charediem nemen in aantal en invloed toe.

Het lijdt echter geen twijfel dat groeperingen als IS en Al-Qaida de meest vergaande keuzes maken in termen van fanatisme en gewelddadige actie. De techniek en dynamiek van de werving voor het fundamentalistische religieuze alternatief is steeds verder geprofessionaliseerd en gestandaardiseerd. Groeperingen maken bovendien schaamteloos gebruik van moderne technieken

die ze in hun fundamentalistisch discours afwijzen. Van de steppes in Kirgizië tot in de buitenwijken van Gouda zien we dezelfde patronen. Onvrede over de lokale politiek en frustratie over het gebrek aan economisch perspectief wordt op handige wijze vervlochten in een boodschap met een internationale dimensie: de oemma is mondiaal. Slachtoffers en strijders in de brandhaarden van het Midden-Oosten zijn broeders in de oorlog tegen het Westen en alleen de stichting van het kalifaat biedt soelaas. Iedereen kan zijn of haar eigen heroïsche bijdrage leveren. En doet dat getuige de veertig nationaliteiten van IS-strijders ook. In Syrië, Nigeria, Mali, Kenia, Kirgizië en Pakistan uiteraard, maar ook in de buitenwijken van westerse steden, raken steeds meer jongeren overtuigd van dit idee en zijn ze bereid om hun leven voor dit religieuze ideaal op te geven: niet alleen als onderdeel van een terreurgroep, ook als eenling. Ook hier zijn grenzen onbelangrijk: of een aanslag nu in Bagdad, Parijs of Lagos wordt gepleegd, de strijd is ermee gediend. Het geweld is mondiaal.

Jongeren die vaak duizenden kilometers van de brandhaarden wonen, voelen zich betrokken bij de strijd van hun broeders en willen hun bijdrage leveren: in hun eigen land of in Libië of Syrië. Het antwoord van Hollande, Obama en Poetin versterkt hun woede alleen maar. Militairen brengen conflicten zelden (in 7% van de gevallen) tot een oplossing.⁵ Zij kiezen immers voor een toenemend aantal bommen, ook op de Syrische bevolking. Meestal ontbreekt het bovendien aan een duidelijke exit-strategie en leidt militaire actie tot het waterbedeffect, waardoor het verschijnsel nu in Libië tevoorschijn komt. Op zich is het daarom hoopvol dat de strijdende partijen met elkaar gaan praten, al zal het heel lang duren en is de kans op succes gering.

Het begin van de oplossing ligt in het herstel van het vertrouwen tussen overheid en bevolking. Een andere houding van het gezag is daarbij noodzakelijk, maar absoluut niet eenvoudig. Dat het kan bewijst men

sinds kort in Nigeria. Waar de autoriteiten voorheen dorpen bij het minste of geringste vermoeden dat er zich terroristen ophielden beschoten en met de grond gelijk maakten, nemen ze nu een beschermende rol op zich en zorgen ze ervoor dat burgers die moesten vluchten voor Boko Haram weer veilig naar hun woonplaatsen kunnen terugkeren. Bij het oplossen van conflicten op lokaal en nationaal niveau volstaan op de moderniteitsgedachte gerichte blauwdrukken niet. Men zal moeten voortbouwen op lokale tradities. Een lastige

Oplossingen moeten lokaal worden gezocht, westerse blauwdrukken volstaan niet

opgave, aangezien traditionele manieren om conflicten op te lossen de moderniseringsslag niet altijd overleven. Zuid-Afrika kan hier als voorbeeld dienen. Met het instellen van een waarheidscommissie na de Apartheid hebben de Zuid-Afrikanen hun eigen manier gevonden om vrede en veiligheid te bereiken.

Daarnaast zijn er veel meer investeringen nodig in methoden die kunnen rekenen op lokaal en historisch draagvlak. We weten immers dat 80 tot 90% van de 'poor and disadvantaged' hun geschillen oplost via informele geschillenbeslechtingsystemen. Die systemen variëren van 'local council courts' in Oeganda, via de 'shalish' in Bangladesh tot de 'rondas campesinas' in Peru.⁶ Verbeteringen en aanpassingen zijn wellicht nodig. Maar herwaardering is een eerste en noodzakelijke stap.

Ten slotte moeten we de aantrekkingskracht van terreurorganisaties beter begrijpen. De uitkomsten hiervan moeten de basis vormen van programma's die jongeren een aantrekkelijk en concreet alternatief bieden, met status, perspectief en identiteit. Burgers zullen dat hand in hand met de overheid

moeten realiseren: de 'civil society' in optima forma. Investeren in sociale vooruitgang en het opbouwen van een samenleving is, in het

licht van de omvang van het vraagstuk, geen hobby. Het is een opdracht. Hoogstwaarschijnlijk van levensbelang.

Noten

- 1 R. Koole (2015), "La France est en guerre". De oorlogstoespraak van François Hollande', in: *S&D* 2015/6, pp. 5-9.
- 2 E. Groenink (21-3-2016), 'Intussen in Afrika: Hoe de oorlog tegen terreur nieuwe terroristen kweekt', in: *De Correspondent*.
- 3 S. Ellis (2011), *Het regenseizoen*.
- 4 Zie www.oxfamnovib.nl/ongelijkheid-ontspoort-aantal-miljardairs-verdubbeld-sinds-crisis.html#sthash.Nf2w5xpA.dpuf
- 5 K. Gilsinan (18-11-2014), 'The Geography of Terrorism', in: *The Atlantic*, www.theatlantic.com/international/archive/2014/11/the-geography-of-terrorism/382915/.
- 6 UNDP Oslo Governance Centre (2006), *Doing Justice: how informal justice systems can contribute*.